

Wiszka, Emilian

Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce (1920-1939)

Dzieje Najnowsze 32/4, 157-160

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

AUTOREFERATY

Emilian Wiszka
Toruń

Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce (1920-1939)¹

W końcu listopada 1920 r., na skutek klęski armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, tysiące jej żołnierzy internowano w sąsiednich krajach, głównie w Polsce. Na emigracji znalazły się też liczne rzesze uchodźców cywilnych.

Zamknięci w obozach ukraińscy żołnierze rozwinęli szeroko działalność kulturalno-oświatową, w tym i wydawanie prasy. Także ukraińska emigracja cywilna zajęła się na obczyźnie tą dziedziną. Prasa, prócz innych materiałów, jest dzisiaj cennym źródłem wiedzy o tamtych wydarzeniach i ludziach, o losach ukraińskiej emigracji politycznej pierwszej połowy XX w. Na jej łamach zarejestrowano wydarzenia sprzed internowania, z czasów przebywania emigrantów wojskowych i cywilnych w obozach i po ich rozwiązaniu. Tu zarejestrowano proces organizowania się ukraińskiej emigracji oraz jednoczesne rozpraszanie się tej społeczności po Polsce, Europie i świecie.

Zbiory tej prasy, z których najbogatsze — lwowskie i kijowskie — do niedawna ukrywano w tzw. specfondach, nie były jednak opracowane i szerzej udostępnione badaczom. Prezentowana praca ma zatem za zadanie owo wieloletnie zaniedbanie, spowodowane represyjnym charakterem władzy sowieckiej, nadrobić.

Pierwsze materiały poświęcone ukraińskiej prasie emigracyjnej pojawiały się na początku lat dwudziestych. Były to drukowane na jej łamach krótkie artykuły autorstwa samych emigrantów, przeważnie związanych z ruchem wydawniczym, m.in. M. Łytwyckiego i F. Kruszynskiego w „Ukraińskiej Trybunie” (1921), Ł. Baczyńskiego w wiedeńskiej „Woli” (1921) i stanisławowskiej „Książce” (1921), A. Łukaszewycza oraz Dmytra i Wołodymyra Doroszenków na łamach „Trybuny Ukrainy” (1923). Materiały te dotyczą wyłącznie prasy lub częściej jest ona tylko fragmentem opisu pracy kulturalno-oświatowej. Pisane na początku emigracji, obejmowały niewielką jej część. Niektóre zawierają drobne pomyłki, które będą potem

¹ Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Zbigniewa Karpusa, Toruń 1999. Praca została obroniona w lutym 2000 r. na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej recenzentami byli: prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski (UMK Toruń) i doc. dr hab. Andrzej Romanow (PAN Gdańsk).

powtarzane przez innych. Kilka podobnych opracowań ukazało się także na początku lat trzydziestych, m.in. Ł. Baczyńskiego (Litopys Czerwonoji Kałyny, 1930,1931) i M. Bytynskiego (Hurtujmosia, 1932).

W 1942 roku, mimo niesprzyjającego czasu, S. Nariżnyj wydał w Pradze książkę o pracy kulturalnej emigracji ukraińskiej między wojnami światowymi (*Ukrajinska emihracija. Kultur-na pracia ukrajinskoji emihraciji miż dwoma switowymi wijnamy*, cz. I, Praha 1942). Sporo miejsca poświęcił w niej działalności wydawniczej, ale przecież dotyczyła ona nie tylko prasy i terenu Polski. Wtedy to — zakończył się już okres dwudziestolecia — i tylko tu — S. Nariżnyj był pracownikiem praskiego Muzeum Walki Wyzwoleńczej Ukrainy ze zbiorami prasy i można przypuszczać, że miał możliwość korzystania ze zbiorów lwowskich — mogło w ogóle powstać, przynajmniej teoretycznie istniała taka możliwość, kompleksowe opracowanie omawianej prasy.

Po II wojnie światowej zainteresowanie ukraińską prasą niekomunistyczną z interesującego nas okresu wykazywali tylko ukraińscy badacze emigracyjni. Byli oni jednak odcięci od największych zbiorów — lwowskich, kijowskich oraz polskich i czechosłowackich. Najważniejsze prace są dziełem ludzi związanych z wydawaniem prasy w Polsce we wczesnych latach dwudziestych — Ł. Baczyńskiego, J. Ternopińskiego i A. Zywołki. A. Zywołko — autor obszernej monografii (*Istorija ukrajinskoji presy*, Mjunchen 1989-1990) — poświęcił wprawdzie interesującym nas tytułom sporo miejsca, ale jest to tylko fragment większej całości — informacje o pismach są ogólnikowe, niektóre tytuły pominięto, niektóre informacje są nieścisłe. Podobne uwagi dotyczą także pracy J. Ternopińskiego (*Ukrajinska presa z perspektywy 150-littia*, Dżersi Siti 1978).

W latach trzydziestych ukazało się na temat prasy ukraińskiej także kilka artykułów autorów polskich. Nawet dla najpoważniejszego z nich — M. Felińskiego (*Prasa ukraińska w Polsce. Stan na początku 1930 r.*, „Sprawy Narodowościowe” 1930) — prasa emigracji ukraińskiej jest ledwie zauważalnym marginesem. Autor innego artykułu S. J. Nowak (*Prasa ukraińska w Polsce*, „Tęcza” 1936) poświęca całej prasie ukraińskiej ledwie trzy strony, stwierdzając na wstępie, że *piśmiennictwo* [czasopiśmiennictwo — E. W.] *ukraińskie w Polsce nie doczekało się dotychczas żadnej ogólniejszej bodaj publikacji, żadnej oceny statystycznej ze strony dziennikarzy czy literatów polskich*. Widać, że S. J. Nowak nie wiedział o artykule M. Felińskiego, w którym jest trochę statystyki, co nie podważa jednak sensu jego oceny. Także w wydanej pół wieku później obszernej monografii A. Paczkowskiego (*Prasa polska w latach 1918-1939*, Warszawa 1980) prasa ukraińska jako prasa mniejszości narodowej stanowi ledwie ułamek większej całości. W kilkustronicowym opracowaniu, opartym w znacznej części na danych M. Felińskiego, prasie emigracyjnej nie poświęcił nawet jednego zdania.

We wczesnych latach osiemdziesiątych pojawił się w Polsce *Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939* (Warszawa 1983). Zestawiony przez E. Miśkę, w czasie gdy prasa emigracyjna w bibliotekach i archiwach sowieckich oraz czechosłowackich była jeszcze zamknięta w „specfondach”, nie mógł być pełny, a niektóre podane w nim informacje są nieścisłe. Drukowane w Kanadzie drugie jego wydanie — *Bibliografija ukrajinskoji presy w Polsce (1918-39) i Zachidno-Ukrajinskij Narodnij Respubliki (1918-19)*, Edmonton 1991 — poprawione i uzupełnione, jest pozycją cenną, lecz w Polsce niedostępną nawet w największych bibliotekach naukowych². W 1984 r. tenże autor opublikował obszerny artykuł pt. *Prasa*

² Autor dysponuje kopią wykonaną we Lwowie dzięki uprzejmości dyrekcji Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka.

ukraińska w Polsce (1918-1939) („Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 4), w którym podjął zadanie przedstawienia „zarysu rozwoju prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej”.

W 1996 r. ukazały się w Ukrainie i Polsce trzy prace przyczynkarskie dotyczące ukraińskiej prasy emigracyjnej (M. Hruzowa, O. Weretiuk i L. Kuźel). Niedawno też ukazały się materiały do bibliografii periodyki ukraińskiej, wydawanej m.in. w czasie i na terenie nas interesującym, autorstwa emigracyjnego bibliografa M. Martyniuka — *Ukrajński periodyczni wydawnia Zachidnoji Ukrajiny, krajin centralnoji ta zachidnoji Jewropy (1914-1939)*, Lwów 1998. Liczne pomyłki, spowodowane wykorzystaniem niektórych niepewnych źródeł, każą mieć do niej ograniczone zaufanie.

Powyższy przegląd stanu badań prasy emigracji ukraińskiej, wydawanej w Polsce w dwudziestolecu międzywojennym, pozwala na jednoznaczny wniosek — brak było dotąd, z różnych przyczyn, kompleksowego jej opracowania. Dotychczasowe prace to albo drobne opracowania przyczynkarskie, albo ogólnikowe fragmenty większych opracowań lub też tylko kilka wierszy w spisach bibliograficznych. Podjęcie tego tematu było zatem konieczne, a zbiegło się w czasie z zakrojonym na szeroką skalę programem w Ukrainie — kompleksowego opracowania prasy ukraińskiej. Omawiana praca stała się częścią tego programu, prowadzonego przez Centrum Naukowo-Badawcze Czasopiśmiennictwa powołane przy Lwowskiej Bibliotece Naukowej im. W. Stefanyka³.

Niniejsze opracowanie obejmuje tytuły prasy wydawanej w całości lub znaczącej części przez Ukraińców naddnieprzańskich. Cezura czasowa nie może budzić wątpliwości — to początek i koniec wydawnictwa prasowego emigracji ukraińskiej w Polsce. Od tak określonego czasu, miejsca i wydawcy uczyniono kilka koniecznych odstępstw. Uwzględniono prasę Ukraińców galicyjskich wydawaną przez nich m.in. w Tucholi i Krakowie oraz w Gdańsku, który nie należał wówczas do Polski. Uwzględniono także kilka tytułów wydawanych w Polsce przez agendy rządu URL jeszcze przed internowaniem. Pominięcie tych tytułów oznaczałoby stracenie ich z pola widzenia. Nie uwzględniono natomiast pism traktujących o sprawach ukraińskich, ale drukowanych po polsku i wydawanych przez polskich wydawców. Prócz powyższych problemów w trakcie pisania rozstrzygnięcia wymagał cały szereg pytań językowych, np.: w jakim języku podawać cytowane fragmenty tekstu; w jakim języku i według jakiego alfabetu sporządzać spisy lub indeksy; jakie zasady pisowni przyjąć dla imion i nazwisk ukraińskich (w tym zakresie panuje dotąd pewna dowolność i nieporadność).

Praca składa się z pięciu rozdziałów uszeregowanych w ujęciu chronologiczno-problemy. Dwa początkowe rozdziały są wprowadzeniem do tematu zasadniczego. W pierwszym przedstawiono wydarzenia polityczne i działania wojenne na Ukrainie bezpośrednio przed internowaniem wojsk URL w Polsce, tj. od listopada 1918 do listopada 1920 r. Poznanie dwuletniego okresu rządów Dyrektoriatu pozwala zrozumieć okoliczności uformowania się ukraińskiej emigracji politycznej. Rozdział drugi to obraz sytuacji w obozach internowania i wśród emigracji cywilnej — chodzi o jej rozmieszczenie, status prawny, warunki życia i pracy, szczególnie kulturalno-oświatowej.

W rozdziale trzecim prezentowana jest w skróconej formie prasa petlurowska, wydawana na Ukrainie i częściowo w Polsce w latach 1918-1920. Pokazanie prasy tego okresu jest wstępem do przedstawienia — w rozdziale IV — bibliografii adnotowanej ukraińskiej prasy emigracyjnej wydawanej w Polsce. Bibliografia obejmuje 164 tytuły uszeregowane według

³ Drugi podobny ośrodek — Centrum Badawcze Historii Prasy Ukraińskiej — powołano w Kijowie.

alfabetu ukraińskiego i opracowane według schematu opisu bibliograficznego wydania periodycznego, którego autorami są pracownicy naukowcy Biblioteki Naukowej im. S. Stefanyka we Lwowie.

Opis pisma zaczyna się metryczką, która obejmuje tytuł, jego fonetyczne brzmienie i polskie tłumaczenie, podtytuł, informacje o periodyczności i datę wydania pierwszego numeru. Tu wymienieni są redaktorzy i wydawcy, miejsca i lata wydawania, dane o drukarniach, adresach redakcji i administracji. Kolejne dane to format, nakład oraz istotne dla czytelnika informacje o liczbie wydanych numerów i ich występowaniu w zbiorach. Dalsza część opisu zawiera wiadomości o wydawcach oraz informacje o zawartości pisma. Opis kończy wyliczenie najaktywniejszych autorów. Integralną częścią rozdziału jest umieszczony na jego końcu spis opisanych tytułów z odsyłaczami do odpowiednich stron bibliografii adnotowanej.

Ostatni — V rozdział pracy zawiera ogólną charakterystykę ukraińskiej prasy emigracyjnej.

Jest to opis warunków rozwoju tej prasy, przedstawienie jej charakteru i stawianych zadań, opis poziomu poligraficznego pism, sposobów ich finansowania i kolportażu, opis pracy poszczególnych ośrodków wydawniczych i działalności ważniejszych wydawnictw, krótka charakterystyka twórców pism. Rozdział zamyka „umiejscowienie” prasy emigracyjnej na tle całości prasy ukraińskiej tego okresu oraz omówienie stanu zachowania i miejsc jej przechowywania.

Prócz zakończenia, które jest podsumowaniem treści zawartych w pracy, umieszczono w niej także indeksy nazwisk i nazw geograficznych, streszczenia w języku ukraińskim i angielskim oraz wybór ilustracji — wnień bądź stron tytułowych przedstawianych pism.

W rezultacie kwerendy dotyczącej ukraińskiej prasy emigracyjnej wydawanej w Polsce w latach 1920-1939 stwierdzono wydawanie i występowanie w zbiorach bądź tylko wydawanie ponad półtorej setki tytułów. Prócz zbiorów wymienionej biblioteki lwowskiej największe kolekcje znaleziono w Kijowie, Pradze, Paryżu, Warszawie i Krakowie; w sumie w ponad 40 bibliotekach, archiwach i zbiorach prywatnych kilkunastu miast Ukrainy, Polski, Francji, Czech, Kanady i Stanów Zjednoczonych. Ujawnienie okazów prasy, głównie obozowej, dotychczas nie odnalezionych jest już mało prawdopodobne. Ponieważ jednak nie można tego zupełnie wykluczyć, zadanie takie będzie podejmowane przy okazji innych badań.

Bibliograficzno-dokumentacyjna część pracy jest porównywalna z najnowszymi wydaniami ukraińskimi z tej dziedziny. Różni się ona jednak od wykonanych w Ukrainie. Tamte to tylko adnotowana bibliografia poprzedzona krótkim wstępem (np.: O. Sydorenko, *Ukrajinska taborowa presa czasiw perszoji switowoji wijny. Anotowanyj bibliohraficznyj pokażczyk*, Kyjiv 1995; *Ukrajinski periodyczni wydannia dla żinok w Hałyczyni (1853-1939). Anotowanyj pokażczyk*, Lwiv 1995, ukł. W. Peredyrij; I. Z. Pawluk, *Ukrajinski czasopysy Wołyni, Polissia, Chołmszczyzny ta Pidlaszszia (1917-1939). Anotowanyj pokażczyk*, Lwiv-Łuńk 1997). Ta praca zawiera także część historyczno-opisową — tło historyczne powstania grupy emigracyjnej, której prasa jest opisywana, warunki jej pobytu w Polsce oraz możliwie obszerną charakterystykę ogólną tej prasy.